

Posudek na disertační práci

„Na pomoc těm, které vidíme trpět“: k fenoménu soucitu ve filosofii J.-J. Rousseaua

Vypracovala: Kateřina Sváčková

Málokdy se opotřebovanému pedagogovi stane, že čte posuzovanou práci se skutečným potěšením. Předložená disertace mezi takové práce patří. Hned na začátek tedy bez průtahů poznamenávám, že disertaci Mgr. Sváčkové pokládám po všech stránkách za pozoruhodný výkon. Je to výmluvný doklad toho, co všechno lze pečlivou a důslednou interpretací vydolovat z jednoho filosofického pojmu – byť pojmu v rámci Rousseauova myšlení bezpochyby klíčového.

Práce je, velmi zhruba řečeno, rozdělena na dvě základní části. První je věnována samotnému pojmu soucitu u Rousseaua, druhá, nazvaná „Druhý život soucitu“, se potom s dotyčným pojmem pokouší vyrovnat v rámci novějších interpretací – Nietzsche, Arendt, Derrida, Myriam Revault d'Allones aj. V závěru ale nechybí ani autorčiny vlastní a originální úvahy o „místě soucitu“ v moderní politické teorii, úvahy inspirované například „etikou péče“.

Ústřední myšlenka práce, díky níž autorčina analýza překračuje striktně rousseauovský kontext, je formulována v úvodu: fenomén soucitu je jakýmsi „oknem“, umožňujícím nahlédnout ústřední napětí charakterizující celé osvícenské století, totiž napětí – ale také souhru, koexistenci a harmonii – mezi afektivitou a racionalitou: autorka si v tomto ohledu „vykolíkovala“ prostor s pomocí tří pojmů, totiž sentimentalismus (myšlený v deskriptivním, nikoli pejorativním významu), racionalismus a individualismus (s. 6). Stejně tak náležitá je potom její úvaha o fikci či hypotéze přirozeného stavu jakožto „jakémsi mostu mezi snahou o nahlédnutí ideálního a popisem reálného“ (7).

Autorka v úvodních partiích podniká erudovanou, přesvědčivou a inspirativní genealogii pojmu soucitu, včetně jeho striktního vymezení (které, jak je přesvědčivě ukázáno, je ovšem nanejvýš obtížné): jedná se o mnohdy subtilní rozdíly mezi *pitié* a *compassion*, sympatií, empatií atd. Odtud autorčina předběžná definice soucitu: „pocit, který vzniká při účasti na utrpení jiného a který motivuje k následné touze ulevit trpící bytosti“ (14).

Historická genealogie soucitu implikuje exkursy k Shaftesburymu, Butlerovi, Hutchesonovi, ale i k A. Smithovi a dalším. Je to kapitola mimořádně poučná, neboť ukazuje, že rousseauovský soucit, tedy afekt neobyčejně složitý, v žádném případě takříkajíc nespadol z nebe. Zvláště zajímavá je v tomto ohledu teorie „emocionální nákazy“ (pod tímto záhlavím je rozebírán Malebranche, Hume aj.) a především se zde v plné míře uplatňuje autorčina schopnost reflektovat jemné interpretační a pojmové nuance: na první ohled to vypadá, že všechny rozebírané koncepce jsou podobné, ne-li stejné, ale při podrobnějším pohledu se vyjevuje, že uvedená pojetí soucitu implikují nezanedbatelné rozdíly, mezi nimiž je Rousseauovo vlastní pojetí takříkajíc „rozkročeno“. O tom, že autorka v těchto částech práce rovněž prokazuje pozoruhodnou historicko-filosofickou erudici, se snad již ani není třeba zmiňovat.

Co se týče rousseauovské části samotné – kterou zde vzhledem k její bohatosti a subtilitě nemohu ani v náznaku shrnout –, zmíním jen ty motivy, které mi připadají nejzajímavější. Autorka je v první řadě schopná nastiňovat velice zajímavá přemostění mezi různými Rousseauovými spisy: základními texty, mezi nimiž se pohybuje, je druhá *Rozprava, Emil, Esej o původu jazyků* a rovněž nepřeložené dialogy *Rousseau soudí Jeana-Jacquesa*; příležitostně se ke slovu dostanou *Sny samotářského chodce, Společenská smlouva* a další texty. Mgr. Sváčková velmi zajímavým způsobem přeskakuje mezi zmiňovanými spisy a její schopnost vypíchnout relevantní motivy související s pojmem soucitu je podivuhodná.

Za další: za ústřední osu celé práce považuji samozřejmě autorčino rozlišení mezi přirozeným soucitem a soucitem transformovaným (a také tím, co označuje za soucit zvrácený). Přirozený soucit, jak ukazuje, je vrozená, základní schopnost soucítění, „základní, embryonální pocit“ (45), kterému je však z tohoto titulu samotného vlastní jistá negativní dimenze (44). Transformovaný soucit umožňuje zpochybnit tradiční a jednoduché chápání Rousseaua jako „pouhého“ sentimentalisty: tento soucit dokonce autorka navrhuje chápat jako „spojovací mostek mezi rozumem a emocemi“ (70; o něco dále se hovoří o „racionalizaci“, díky níž se přirozený soucit mění na soucit transformovaný – 79).

Toto komplikované zkoumání „geneze soucitu“ (81) potom umožňuje jednak nastínit soucit jako komplikovaný afekt, který zdaleka nemá u Rousseaua jen charakter nějaké naivní bezprostřednosti, ale korelativně s tím rýsovat také pozoruhodné paralely s některými moderními koncepcemi: velmi inspirativní je vytyčení rozdílu mezi instinktivní a projektivní identifikací (58), vedoucí kamsi k psychoanalýze (Freud, pokud je mi známo, Rousseaua nezmiňuje, ale uvedená paralela velmi přesvědčivě ukazuje tímto směrem), anebo také jakési náběhy k husserlovské analogické prezentaci (např. 55 a jinde). A vůbec, autorka po všech stránkách Rousseauovi prokazuje dobrou službu: z „lidové“ interpretace Rousseaua jako naivního obránce přírodní nevinnosti a bezprostřednosti nezůstane prakticky nic – a to, co z ní zůstává, nabývá zcela nový smysl. Za neobyčejně pozoruhodný pokládám též sice stručný, ale instruktivní exkurs k Sadovi (100-101) – snad jen lituji, že není důkladněji rozveden, ale to by bylo samozřejmě téma na jinou práci.

Nebudu již dále shrnovat. Na tomto místě by bylo asi záhodno uvést nějaké kritické poznámky – je ale těžké, jak se říká, učit orla létat. Tedy jen naprosto okrajově:

Zcela ojediněle se vyskytují drobné neobratné nebo nesrozumitelné formulace: „Na základě předchozí analýzy se nám primární určení rousseauovského rozumu odhaluje jako dvojí. Rozum je zaprvé schopností uspořádat lidské vášně (...); a za druhé schopností generalizovat, zevšeobecnit tato smyslová data směrem k jejich legitimnímu významu“ (76) – co je to „legitimní význam“ smyslových dat?

„Vyznání víry savojského vikáře“ není „poslední část“ spisu *Emil* (51) – následuje ještě pátá kniha o výchově dívek a dalších tématech; vzhledem k autorčině důkladné znalosti Rousseauova spisu je to pochopitelně pouhé přehlédnutí.

Mám arci drobnou poznámku k derridovské kapitole, poznámku, která je ovšem pouze tentativní, protože *Gramatologii* nemám momentálně po ruce, takže mě autorka klidně může opravit, pokud bych se mýlil nebo její interpretaci chápal špatně. To, co Derrida na rousseauovském pojetí soucitu kritizuje, je jeho identifikační charakter, resp. „identifikace prostřednictvím zvnitřnění“ (159), absence odstupů a distance. Autorka Rousseaua brání, odvolávajíc se na pojem transformovaného soucitu, který „udržuje utrpení jiného v určité vzdálenosti, odstupu, distanci“ (164), přičemž „naše utrpení a utrpení druhého, naše slabost a jeho slabost jsou stejné povahy“. To by se myslím Derridovi nelíbilo. Derridova kritika, která je, zdá se mi, už důkladně poučená a implicitně ovlivněná jeho četbou Levinase (Derridův esej „Násilí a metafyzika“ vyšel dříve než *Gramatologie*), cílí na identifikační charakter rousseauovského soucitu v poněkud jiném smyslu: jejím terčem se mi zdá být to, že tento charakter soucitu – ať už přirozeného nebo transformovaného – nezachovává jinakost druhého *jakožto jiného*. Soucit, který vychází toliko z analogie či „stejných povah“ mého utrpení a utrpení druhého, podle Derridy nemůže být soucitem – rozdíl mezi mnou a druhým nelze přemostit „obrazotvorností, reflexí a schopností soudů“; druhý tak zůstane vždy jen jakýsi analogon mne samého. „Na základě něčeho, co je moje (...) tak nahlédnu něco, co je druhého jakožto druhého“, píše Kateřina – ne, odpověděl by Derrida, takový druhý nikdy není druhý *jakožto druhý* (anebo lépe *jakožto jiný* – autorka, zdá se mi, mezi obojím na těchto stránkách nerozlišuje, což by myslím měla), ale je to pouhý obraz mne samého,

tím spíš, že tento druhý jakožto druhý je zde vymezen prostřednictvím mechanismu „porovnání“ (163), „reflexe a schopnosti soudu“ (164). Takto jinakost druhého nezachováme – a je to vůbec kámen úrazu, co se týče filosofického traktování otázky druhého: vzpomeňme například, jaký boj s dotyčným problémem svádí zmiňovaný Husserl v páté *Karteziánské meditaci*. Pojem „distance“ je nutno chápat ve smyslu nepřeklenutelné odlišnosti, ne-identity v silném slova smyslu, kterou nelze zahladit žádným „porovnáním“ nebo něčím podobným. V Derridově levinasovsky ovlivněném pojetí soucitu mne „utrpení“ druhého zasahuje, aniž by bylo *analogií* utrpení mého. Je to téma na delší diskusi a nejsem si jist, jestli jsem se vyjádřil srozumitelně – nejde mi o autorčinu obranu Rousseaua proti Derridovi, ta mi připadá zajímavá a oprávněná, nýbrž o možná poněkud zjednodušené shrnutí Derridovy pozice. Stejně tak by Derrida nesouhlasil s formulací na s. 165: „Zkušenost alterity nelze zrušit. Nikdy nejsem oním druhým, nezažívám to, co on, nejsem v jeho hlavě: já zůstávám sám sebou a druhý zůstává druhým“ – druhého můžu vnímat jako druhého či jiného jen potud, že právě *nezůstanu sám sebou* (protože kdybych zůstal sám sebou, potom by druhý korelativně byl opět jen analogickým odlitkem mne samého). Lacan, kterého autorka *en passant* cituje na téže straně, má k celé věci hodně co říct se svým konceptem imaginárna, ale to nechme stranou. Celá tato poznámka je ostatně zcela marginální a je to spíše podnět k zamyšlení, nic víc.

A konečně: překvapuje mne skoro úplná absence *Vyznání* v textu celé práce. A přitom právě *Vyznání* mají hodně co říci zejména k otázce imaginace, kterou autorka u Rousseaua traktuje velmi podrobně. To opět není kritika, spíše prostá otázka: je důvodem prostě to, že by se textová základna příliš rozrostla, anebo něco jiného?

To všechno jsou jen maličkosti a podněty. Předložená disertační práce je vyzrálý, přesvědčivý, poučený a brilantní interpretační výkon. Řada autorčiných výkladů a postřehů pro mne byla skutečným obohacením, a to nemyslím jako rétorický obrat – náhle vidím v Rousseauovi mnohé, co jsem předtím neviděl nebo čeho jsem si nevšiml. Nabízí se otázka publikace: tu bych rozhodně doporučoval zvážit. Zdá se mi nicméně, že v takovém případě by si jisté úpravy a rozpracování zasloužily některé oddíly ve druhé části – např. kapitoly o Nietzsche a Kantovi, které mi připadají sice velmi zajímavé, ale trochu moc stručné (zde nicméně musí mít hlavní slovo větší odborníci, než jsem já).

Tak či onak rozhodně a bez výhrad doporučuji, aby byl Mgr. Kateřině Sváčkové po obhajobě předložené disertace udělen titul PhD.

Praha, 21. 2. 2023   Josef Fulka